

A MAGYAR SZÉPIRODALMI SZEMLE ÉS A NÉMET KÖLTÉSNET

„Ma több kell a szerkesztéshez. Az elv, a rendszer fő dolog.”¹

1. A „külirodalom” bemutatásának alapelvei. „A Magyar Szépirodalmi Szemle jelentőségét az irodalomtörténet felismerte, feldolgozása mégis várat magára. Ezért, valamint a szerzők névtelensége miatt a lap egésze kiesett a köztudatból” – írja T. Erdélyi Ilona a folyóirat eddigi legalaposabb elemzésében.² Vállalkozásunknak már ez a tény is többszörös érdeket ad, s nemcsak azért, mert saját diszciplinánknak egyik korai előképét, tehát az irodalmi tudat történeti kutatásának, s egyúttal saját ízlésbeli előzményei iránti tudós érdeklődésének törekvéseit is fölfedezhetjük benne, hanem azért is, mert e történetiségében kibontakozott kritikai öntudat a reformkor lehetőségeinek hazai csúcspontjaira jutott el, s magas színvonalú szintézist teremtett meg vele.

Követendő példát, az evolúciós elv szempontjából, az a Kölcsény adott Erdélyinek és munkatársainak, akit egy évtizeddel korábban Eötvös még *Haza és külföld* címmel megjelentetni tervezett szemléjének támogatására kérhetett föl ezekkel a szavakkal: „Érdemtelen kezekben volt a Magyar Kritika eddig, állj hozzánk, s látni fogod, mily varázshatalmú neved, a rossz befolyása semmivé válik, s szabad leend ismét literatúránk, mely a szép örök, változhatatlan törvényei, bírósága alá vetődik általa.” Célját pedig így fogalmazta meg: „A magyar nem ösmeri hazáját, önereje nagy titokként áll előtte, nem ösmeri a külföldöt, s bámulja vagy utálja, mert becsülni csak az tud, ki ösmér. E hiányt pótolni lesz Szemlénk fő feladata.”³ Főleg közhasznú ismeretekről esik itt szó, s bár nem történik említés a korszak folyóiratainak hasonló szándékú jelentős kezdeményezéseiről, a megállapítás aktuális diagnózisra vall. E szemle egyik munkatársa pedig, mint az a levélből kiderül, épp Pulszky Ferenc, Eötvös barátja, *A falu jegyzője* majdani bírálója lett volna, s Erdélyi ezzel a cikkel indította meg 1847 januárjában a *Magyar Szépirodalmi Szemle* első számát.

Kölcsény, Eötvös, Pulszky és Erdélyi találkozója nem csupán jelképesnek tekintendő: a folyóirat egész szelleme bizonyítja ezt. Egyebek között pl. Erdélyi *Berzsenyi Dániel Összes Műveit* elemző tanulmányában mutatkozik meg az egyértelmű rokonszenv Kölcsény „szigorún, de igazságosan” mondott kritikája iránt, mely a másikkal fájdalmat okozott ugyan, „főleg ha meggondoljuk a *szempon-tot*, melyből felfogta bírálója, ki az ó és új idő legnagyobb íróit ismervén, nem hazai költőinknek egymáshoz vetéséből – mert itt Berzsenyi talán a legnagyobb magyar költők egyike ma is, hanem összes költészetünknek a világ művelt nemzetei költészetéhez állításából szeretett ítélni.”⁴ Ez a Köl-

¹ ERDÉLYI János, *Széptani irányok és tévedések*. Magyar Szépirodalmi Szemle (a továbbiakban: Sz.) 1847. II. köt. 286. L. még: ERDÉLYI János, *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI Ilona. Bp. 1981. 597. (A továbbiakban: FEI.)

² T. ERDÉLYI Ilona, *Magyar Szépirodalmi Szemle* (1847) in *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. 647. – A korábbi szakirodalomból elsősorban CSÁSZÁR Elemér, *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig* c. könyvét (Bp. 1925. 331–361.) és HARASZTHY Gyula, *Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében* c. tanulmányát (BpSz 1932. 227. köt. 55–79, 183–200.) említhetjük meg.

³ 1836. jún. 13. In EÖTVÖS József, *Levelek*. Szerk. OLVÁNYI Ambrus. Bp. 1976. 104. Előszór: WALDAPFEL József, *Eötvös József két ismeretlen irodalmi levele*. ItK 1937. 192–194.

⁴ Sz. I. 20.

cséyt méltató megállapítás egyszersmind legjobb itthoni hagyományként átvett, programszerű célkitűzés is: „a magyar egyedül csak úgy lehet európai családtag, ha egyes nagy nevek tiszteletet parancsolnak számára külföldön is”, s ebből egyenesen következik, hogy „idejét látjuk eléggé, erre is gondolnunk, s a művelt nemzeteknek számolunk műveltségére.”⁵

A fejlődés előmozdítójaként és nélkülözhetetlen feltételeként értelmezett kritikának egyik meghatározó szempontja az önelvűség: „Szemlénk a tisztán aestheticaira leszen tekintettel”.⁶ Ez a tétel Kölcsey kantianus nézeteit visszahangozza. „Az esztétika (...) a köningsbergi bölcslőnél vált véglegesen önálló tudománygá: az ő nyomán szabadult meg idehaza is az esztétikai teljesítmény mindenfajta morális, vallási stb. kötöttségtől. A szép Kölcsey művészetéről alkotott felfogásában éppúgy független és autonóm fogalom már, mint Kantéban – s főképp az ő hatására” – írja Fenyő István.⁷ Annak, hogy ez az alapkérdés milyen intenzitással és mekkora ellenállással szemben merül föl újra a 40-es években, Erdélyi folyóiratának, s főképp a divatlapokkal folytatott vitáinak tanulmányozása során lehetünk tanúi. A „művésziesség követelménye” Horváth János fejlődéstörténeti rendszerezése szerint is e korszakban bontakozik ki programszerűen, mégpedig Kazinczy, főleg pedig Kölcsey kezdeménye nyomán, s teremti meg annak az irodalmi ízlésformának az alapjait, amelyet Erdélyi *konkrét* klasszicizmusnak nevezett.⁸

Tisztázandó tehát az a – Kölcsey, majd Bajza felfogásához képest jelentékeny újdonságot, s egyben különbözést képviselő – megszorítás, amelyet Erdélyi idézett terminusa összegezett, s amelyet legtűzetesebben a *Szemle* Erdélyi és Henszlmann írta *Egyéni és eszményi c.* tanulmánya fejtett ki.⁹ A cikksorozat VI. fejezete határolja el világosan saját álláspontját a Kölcseyétől, aki, „ha többet ismer a képző művészetekből, bizonyosan kitisztuland az ideál ábrándjaiból, s csak egy fokkal szállva is leebb, alapítója leendett nálunk az újabb criticának, holott így félig az ő félig az újabb tanok vallóihoz tartozik”.¹⁰ Bajzát pedig így jellemzi: „eclecticus, választgató, ki a természetben elszórt tökélyeket akarja egyesíteni. Ezen eljárásra nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy ily úton életműi, organicus egységhez soha nem fog jutni a művészet”.¹¹

Európai viszonyítás és önelvűség, magas esztétikai mérce és rendszerben gondolkodás: a *Szépirodalmi Szemle* itthoni hagyományokat megújító vállalkozásának fő vezérelvei. Bírálataiban így szűkséggel központi szerepe lesz a „külirodalomnak”, amely, mint azt a Toldy Ferencről írt *Vezérszó* kimondja, „habár csak legjelebb tüneményeiben, szinte ismertetései tárgya leszen”.¹² A kiválasztás mozzanata tehát már eleve értékítéletet is hordoz, s erre utal – legalábbis a folyóirat első kötetében – a megvizsgált hazai művek és idegen nyelvű irodalmak bemutatásának sorrendje is. (Igaz, mindössze néhány hónapnak kell elteltie ahhoz, hogy keserű szájjal adjanak kifejezést annak a *Szemle* munkatársai, hogy irodalmunk nehezen állja a nemzetközi összehasonlítást, s ezt belátva „ítéljük meg minden költőt vagy író magából, nem máshoz hasonlítva, s hagyjunk fel még egy kissé az europaszerűség ábrándjaival.”¹³) – Mindemellett a megszerkesztettség, a belső logika, a cikkek egymásra épülése és összefüggésrendszere olyan szemléleti egységre is vall, amely a műbírálatok és elvi tanulmányok egészéből kirajzolódó elméleti szintézis rekonstrukciójára is lehetőséget ad. Ennek megkísérlése viszont mindenekelőtt a bemutatott világirodalmi – ezúttal a német – anyag tér- és időbeli dimenzióinak feltérképezését, a viszonyítási pontok kijelölését, s az értékítéletek

⁵ Sz. I. 20–21.

⁶ *Szigligeti újabb színművei*. Sz. I. 101.

⁷ *Az irodalom republikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*. Bp. 1975. 240.

⁸ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp. 1976. 331, 343.

⁹ Sz. II. 49–51, 97–100, 129–133, 161–164, 196–200, 353–357, 376–379. Vö. T. ERDÉLYI Ilona, i. m. 648.; FEI 1006. L. róla: SÖTÉR István, *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 19–21.

¹⁰ FEI 590.

¹¹ Uo. 591.

¹² Sz. I. 1.

¹³ *A három divatlapról*. Sz. I. 258.

elemzését igényli. Dolgozatunkban ezeket a belső összefüggéseket szándékozunk leírni és értelmezni, úgy, hogy a magyar szépirodalomra vonatkozó és az elméleti cikkeket csak annyiban vesszük figyelembe, amennyiben az az egybevetések vizsgálatához okvetlenül szükséges.

2. *Élet és irodalom viszonya a német költészet kritikájában.* Közismert tény, hogy a reformkori iskolázottság elválaszthatatlan volt a latin és a német nyelv ismeretétől. „A sajátos magyar viszonyok következtében közművelődésünk a klasszikus ókori irodalommal, annak poétikájával annyira át volt itatva, hogy nálunk a modernséget nem lehetett szembeállítani” vele – írja Solt Andor,¹⁴ s megállapítását a *Szemle* is igazolja. Az antikvitás tisztelete irodalomszemléletének alapelvei közé tartozik, s mint történeti hagyományait szintetizáló „romanticizmus”-felfogásának szerves kiegészítője, gyakori viszonyítási pontként szolgál a klasszicizmust és romantikát ötvöző összetett ízlés értékítéleteiben.

A folyóirat rendszeresen és alaposan ismerteti a Kisfaludy-Társaság klasszikus auktorokat magyarul megjelentető kiadványait – így a *Széptani remekírók* és a *Hellen könyvtár* köteteit –, s „Classica literatura” c. rovatában több magyar fordításból mutat be részleteket, azok bírálatával.¹⁵ A kritika tárgya itt elsősorban maga a tolmácsolás, tehát az, hogy mennyire „hű az eredetihez anyagban, szellemben s kifejezésben, s hű egyszersmind azon nyelv szelleméhez, melyben az eredeti nem annyira fordítottik mint újra teremtetik”.¹⁶ A szemelvények kiválasztásának azonban nemegyszer aktuális célzata is van, mint az Hugo Károlyról szólva is elhangzik: „Nem rég közlők Sophocles Antigonéjának egy jelenetét azért főleg, hogy mintát állítsunk dramáiróink elé a párbeszédre”;¹⁷ sőt olykor még a közélet állapotára nézve is jelentéssel bírhat: „Sok hiányzik annál, ki szónoki pályán működik, és Demosthenes és Cicero beszédeit tárgyaul nem tette”.¹⁸

A klasszika-filológiai ismeretek legfőbb célját és értelmét Szabó Károly fogalmazta meg: „nemzünk, (...) ha szellemi műveltségét biztos és való alapra akarja fektetni, kitűzött magas célja felé törekvésében a hajdankor szellemileg nagy nemzeteinek tanulságos pályájára visszatekinteni, irodalmaik örökbecsű kincseit sajátjává tenni, s e tekintetben régi mulasztását, a nyelv s irodalom előhaladásának örömszaja közt is, lelkiismeretesen után pótolni fő teendője.”¹⁹

A klasszikus ókor felfogása azonban más, mint azt Winckelmann *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1776) c. művében összefoglalta. Az *Egyéni és eszményi* III. fejezete ismerteti és bírálja az ő nézeteit, melyekkel az „eszményiség” elvének „rendszerbe kidolgozója” lett, Schiller pedig annak „gyakorlati művelője is”.²⁰ Az „egyéni” esztétikája szerint a keresztyén művészet az antiknál értékesebb, mert elevenebb, eredetibb és szellemibb – azaz lélektanilag mélyebb – a „legáltalánosabb” és „legtypicaibb” ábrázolással szemben; Shakespeare így Szophoklész, Goethe pedig – hasonló megfontolásokból – Schiller elé kerül a rangsorolásban.²¹ Ez a (Henszlmann és Erdélyi korábbi tanulmányaira visszavezethető és a német romantika elméletirőitől, sőt már a Querelle des Anciens et des Modernes egyes állásfoglalásaitól is inspirált²²) megkülönböztetés teszi teljessé és indokolja meg a *Szemlének* a legnagyobb európai irodalmakra kitekintő értékítéleteit.

Schiller és Goethe összehasonlítása azonban más szempontból is meghatározó jelentőséggel bír. A G. P. aláírással közölt, németből fordított, *Az irodalom jelentősége s befolyása az életre* c. tanulmány az „ethico-politicum” költője és a „kirekesztőleg művész” ellentétét jellemzi kettejük szembeállításával: Schiller eszerint költészetének tartalmát és irányát éppoly lényegesnek tekintette, mint a

¹⁴ *A magyar Shakespeare-kép kialakulása a felvilágosodás és a romantika korában in Shakespeare-tanulmányok.* Szerk. KÉRY László, ORSZÁGH László, SZENCZI Miklós. Bp. 1965. 15.

¹⁵ Szabó István „*Odyssea*”, Szücs Dániel Szophoklész- és D. Székács József Plutarchos-fordításáról részletes kritikát, a „magyar” Euripidész-, Cicero-, Vergilius-, Ovidius- és Quintilianus-szövegekből pedig szemelvényeket közöl.

¹⁶ *Homer Odysseája.* Sz. I. 240.

¹⁷ *Nemzeti Színház.* Sz. II. 240.

¹⁸ *Marcus Tullius Cicero beszéde.* Sz. II. 329.

¹⁹ *Sophocles színművei.* Sz. II. 386.

²⁰ Sz. II. 130.

²¹ Sz. II. 50.

²² *Kisfaludy-Társaság évlapjai. I–VI. kötet.* Sz. II. 89–90.

forma kérdéseit, s „a francia irodalomnak új *eszméi*, melynek *kicsapongásai és iszonyatai* ellen (. . .) a leghatározottabban s legerélyesebben nyilatkozik, költői organumot, lelkesedett és tisztakeblű papot találának benne”; Goethe viszont, vele szemben, „művészek, szemlélődő, kevésbé practicus szellemek által magasztaltaték leginkább”. Közönségük így a „törekvő, tettvágyas ifjuság” és „az érettebb életkorok” között oszlik meg, s bár a közvélemény inkább Goethének tulajdonítja „a természeti költészi tehetség legnagyobb gazdagságát” s az idősebb nemzedék tapasztalatai is felülműlják a fiatalabbakét, azok lelkesedése is feltétele az előrehaladásnak, s így „egyik nagy szellemnek sem tulajdonítunk abszolút elsőséget a másik fölött”.²³

Jean Paul és Börne a „szépirodalom és politica egybeolvadásának” újabb fokozatait illusztrálja; bemutatásuk egyre határozottabb állásfoglalásokkal párosul. A politikum Börne munkásságának csaknem kizárólagos tárgya; „szenvedelmes” és kíméletlen túlzásait csupán jelleme és írásainak épsé humora menti, nem úgy, mint utódait, „kik, visszautasítva a komolyabb politica teréről, mely igazságot s valót kíván, valamint az irodalom mezejéről, mely tisztaságot s jó formát igényel, (. . .) legtöbnyire elenyésznek s feledtetnek”. A politika azonban „kevésbé önző és szenvedélytelenebb szempontból, mint Börne s más ujkori írók” esetében, fontos kölcsönhatásba kerülhet az irodalommal, annak élesztőjeként, s attól „humanizálva”.

A költészetnek a haladást kell szolgálnia, de „a feltűnőleg sebes változások épen úgy gyöngeség, mint erőteljesség jelei lehetnek valamely organismusban”; így tehát „leghasználatosabb volna (. . .) a political életnek folytonos, mérsékelt haladása”, s az irodalom maga is a jelen valóságában, „visszafelé, de előre is tekintve” fejlődjék. „Eredetében népszerű vagy democratai” lévén, „újra felölté népszerű, népies jellemét”; nem eshet tehát sem az „aristocratai” mesterkéltség, sem pedig a „pór-népi” aljasság szélsőségeibe: „e két túlság között kiengesztelő s közbenjáró a valódi *nemzeti* irodalom volna, (. . .) megtestésítvén különféle alakban a nemzet törekvésének, érzése s gondolkodásának quintessentiáját”.²⁴

A fentebb összefoglalt gondolatmenetben a *Szemle* felfogásának számos lényeges elemét ismerhetjük föl. Az organikus fejlődés és a túlzásoktól való tartózkodás elvének, a népiesen át nemzetivé emelkedő költészet eszményének s a politikai ihlet eluralkodása iránt fenntartásokkal élő, de tőle el nem zárkozó, s mindennek fölött a műalkotás esztétikai értékét számon kérő követelményrendszernek közvetett kifejezése ez.²⁵ Erdélyiek ízlésük és normáik szemléleti gyökereit és poétikai eszményeit vetették össze a „külirodalom” új jelenségeivel, s e szembesítés – mint a francia irodalom esetében is – külföldi tanulmányismertetésekkel történt meg.

Freiligrath, Geibel, Heine és Herwegh közül az első hármat A. Nodnagel portréi mutatják be, az utolsót – kivételképpen – maga Erdélyi jellemezte. A közelebbi német forrást csak Heinére vonatkozólag nevezi meg a *Szemle*: eszerint a róla szóló cikk az *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* az évi, III. kötetében jelent meg. Ennek az adatnak utánajárva ugyanott, Ludwig Herrig és Heinrich Viehoff braunschweigi folyóiratában találhatjuk meg a darmstadti tanár két másik közleményét is, mégpedig annak a *Studien über deutsche Dichter* c. tanulmánynak egy-egy fejezeteként, amelynek harmadik része Heinével foglalkozik.²⁶

Erről szólva érdemes tehát összehasonlitanunk a „pártatlanul, szenvedély nélkül ítélő critica” eredeti szövegét és annak magyar „kivonatát”,²⁷ hogy azután a *Szemle* saját megnyilatkozásaival is megkísérelhessük a szembesítést.

Az *Archiv* Heinével végzi, a *Szemle* pedig vele kezdi a sort, ezzel is nyomatékosan hangsúlyozva az ő szerepét. A fordításban szükségképpen elmaradnak a tanulmány előtörténetére s a tárgyalt anyag iskolai tanítására vonatkozó, konkrét feladatokat is ajánló fejtegetések és a szövegidézetek; fontos lesz viszont a témához szorosabban kapcsolódó megjegyzések elhagyásának vagy módosulásának a számbavétele.

²³ Sz. II. 308.

²⁴ Sz. II. 308–314.

²⁵ Vö. SÖTÉR István, I. m. 13.

²⁶ I. Freiligrath: 1–16. II. Emmanuel Geibel: 17–21. III. Heine: 22–34.

²⁷ Sz. II. 367.

Freiligrath²⁸ Nodnagel szerint jellegzetes példája a kor költőinek. Az értékelés központi problémája az a „nagy meghasonlás” („grosser Zwiespalt”), amely korábbi és későbbi korszakát különíti el, s ezek között nincsen szerves átféjlődés, „semmi híd”. Kezdetben „csak néhány szerelmi virágot [„erotische Blüten”] terme”; politikai érdeklődése ezután „bölcseleti és történeti műveltség hiánya miatt balfogásokat” eredményezett. Nem „közértelmű politikai dalos” („politischer Sänger im gewöhnlichen Sinne”) kívánt lenni, mert „a költő szerinte, magasabban áll, mint a pártok” (a németben itt két verssor áll: „Der Dichter steht auf einer höhern Warte, Als auf den Zinnen der Partei”). Longfellow barátságát műfordításaival nyerte el, Hoffmann von Fallersleben hatása viszont „teljesen váratlanul”, hirtelen fordulatot hozott költészetében.

A bíráló nyitva hagyja a „lyrica” és a „napi politica” alapkérdését, de csak az elmélet szintjén marad semleges. Freiligrath „egyáltalán nem való politikai költőnek”, mert annak „szíve kell, hogy népe közepében éljen, abban minden fájdalom és seb utanasajogjon, az olykor látnokilag [„prophe-tisch”] előlegesen is fájjon”. A „valódi politikai költőnek oly egy oldalnak kell lennie, mikép mon-daték” (Herwegh „Partei! Partei! . . .” kezdetű, a fordításban elmaradt versrésztetere való célzás ez); „azért nincs is egy valódi a jelenkor úgynevezett politikai költői közt; lelkesedések mesterkél-t, szerelmök üres hangzaj [„hohler Pathos”]; göröcsösen függnek egyeseken [„Einzelheiten”], vagy személyiségen”.

Egyre több tehát a gyakorlati kifogás, amelyek közül az egyik a fordításban még erősebb nyomatékokat kap: „emez idegen mezőre [„ihm fremdes Feld”] kikalandozás költői fejlődését veszedel-mesen megzökenté”. Heinével ellentétben, Freiligrath nem ismeri a „lánglobogású korbács” és a „kis szatíra” fegyvereit. Ez az észrevétel ellensúlyozni látszik az általánosítás lehetőségét, alapot ad viszont rá Nodnagel summázata, mely egyértelmű állásfoglalással zárja a gondolatmenetet: „A napi politica zaját és civodásait igaz költő nem állhatja ki sokáig.”

A két szövegnek a terminológiai neológiák szempontjából is tanulságos vizsgálata (pl. „verhän-gnisvolle Rolle” – „viszályteli szerep”; „Deklamation” – „szóhajítás”; „die künstlichsten Versfor-men” – „a mesterséges versformák”; „Sentenzen” – „értemények”) olykor egyenesen nélkülözhe-tetlen a *Szemle* szókincsének jobb megértéséhez. A magyar változat viszont két ízben is ellentétébe fordítja az eredeti jelentését,²⁹ s félreértés vagy szintaktikai botlás következtében mond ellent az épp az idézett mondatban megfogalmazott – s a klasszikusok fordításáról szólva is hangsúlyozott – ideális nyelvi áttétel igényének. Mindez arra figyelmeztet, hogy a szöveg értelmezése e folyóirat ese-tében is az olvasat jelentéstani rekonstrukcióját kívánja meg, ehhez pedig komoly segítséget nyújthat az eredetivel való összehasonlítás. Másrészt, a fordító kiletére nézve is némi filológiai alapunk lehet: a német anyanyelvű Henszlmann Imrét a fentiek alapján, úgy hisszük, kizárhatjuk (Toldyval és Pulszky-val együtt) a szóba jöhető munkatársak sorából. Erdélyi korábbi munkái,³⁰ az, hogy a Herwegh-bírála-tot ő maga írta, s főképpen az, hogy Freiligrath ismertetésének egyes gondolatai, mint látni fogjuk, ott is visszatérnek, arra engednek következtetni, hogy talán Nodnagel tanulmányát is ő fordította le.

A cikksorozat második, Geibelt bemutató fejezete³¹ magáról a költőről, főleg pedig drámájáról, „Roderich királyáról” kevés jót mond. Eszme és „tragicai tett”, lélektan és jellem, cselekvény és

²⁸ Sz. II. 7–10.

²⁹ „De én nem csak nem hiszem, mond bíráló, hogy Fr-ból soha sem lehet jelentékes politikai költő” – „Ich glaube aber nicht allein, dass Freiligrath nie ein bedeutender politischer Dichter werden kann”; „ő mindent egészen igyekszik adni, s az eredetinek gyöngébb színét sem törlni el; ő nem költ hozzá apró vonásokat és cifrát, habár szépítne is az eredetin” – „Er strebt stets ein Ganzes zu geben und auch die schwächern Tinten des Originals nicht zu verwischen; er dichtet selbst kleine Züge und Ausschmückungen hinzu, wenn entweder die Stelle nur gewaltsam dem deutschen Worte sich fügen würde oder das Original glücklich verschönert werden kann!”

³⁰ A Junges Deutschland Nodnagel tanulmányában megemlített vezéregyéniségei közül Erdélyi jól ismerte Mundt és Wienburg munkásságát: az előbbinek az irodalomtörténetét gyakran forgatta (vö. *FEI* 1085.), az utóbbinak *Ästhetische Feldzüge, dem Jungen Deutschland gewidmet* c. művét (ill. ennek nagyobbik részét) egy évtizeddel korábban ő fordította le (uo. 688–743. Vö. 1021.).

³¹ Sz. II. 91–94.

nyelv szempontjából egyaránt gyenge műről esik itt szó, amelyben a kor divatos jelenségét mutatja föl a szerző: „Sajátos viszketeg az, mely a mi lyrai tehetségeinket, dramairásra unszolja – magok kárával.” („Ez így van a magyar irodalomban is, jeleül önerőnk félreismerésének” – teszi hozzá a klasszicista poétikákat idéző szerkesztői jegyzet.) – Annál több viszont a líratörténeti érdekű kitekintés. „Rückert (...) versformákban páratlan; Uhland és Eichendorff hű társak a romanticában, kiket nem felejtünk; Freiligrath egyénisége által vonz, uralkodik a nyelven, (...) Lenau szegény, de csókolni való rajka [„liebenswürdiger Schwärmer“], (...) Grün kamarási frakjában is hű maradt zászljához; míg Herwegh költészete, fénylő szónoklatiságával [„mit ihrer glänzenden Rhetorik“], nem mindig bár, a célpontot találja” [„nicht immer so ganz neben die Scheibe trifft“]. Hozzájuk képest Geibel verseiben csak erőtlen formái „ügyesség” található, mint ahogy azt már Gutzkow is kimondta.

A viszonyítások középpontjában ismét Heine áll, megítélése azonban nem egyértelmű: „kétségkívül legnagyobb talent az élők közt s ha szaggatottság és világfájdalom költészet volna, lángésznek is vallhatnók őt”. A fordítás azonban nem egészen pontos itt („Heine ist unstreitig unter den noch Lebenden das grösste Talent, wenn Zerrissenheit und Weltschmerz *allein* die Poesie wäre, müsste man ihm Genie zugestehen”), s a látszólag csak hangsúlybeli különbség – a *Szemle* ízlésbeli normáinak a világfájdalomra vonatkozó felfogásához viszonyítva – már szemléleti távolodásra is következtetni enged.

Az ő „eszmevillámiból” („von Heine's Gedankenblitzen”) semmit sem találni Geibel műveiben; s a dráma nemében is „a criticától legföljebb Heine Ratcliffe-je menekülhet”. Mind Nodnagel, mind pedig a *Szemle* állásfoglalásaiból – s már elege a cikk közzétételének tényéből is – az derül tehát ki, hogy az ő költészete a világirodalmi összehasonlítások egyik mértéket jelentő és az esztétikai értékítélet normáit – és szemléleti alapjait – megpróbáló, azok újbóli megfogalmazását megkövetelő tényezővé vált a kor irodalmi tudatában.

A vele foglalkozó fejezet^{3 2} szerkesztői bevezetése is a „kiválólag eredeti német költő” bemutatását ígéri s adja meg az alaphangot. Elismerések és komoly fenntartások következnek ezután a Nodnagel rajzolta összképben. Az *Úti képek* humora, „bája, incselgő könnyűsége” („Anmuth und neckische, Leichtigkeit”), s a *Dalok* könyvének értékei egyértelművé tették, hogy „Heine, mint lyrai költő, legjelentekesb; teremő ereje, teljes győzedelem.”^{3 3}

Költészetét viszont nem szerves fejlődés készítette elő: az a történeti folyamat, amely az ő föllépéséhez vezetett, Goethe utolsó évei óta „erőszakos változást” mutat, „mely a német irodalmat regényes érzélemből [„aus romantischer Sentimentalität”] politica irányba vitte át.” A következő kritikai megjegyzés erkölcsi természetű, s önismeretével és eredetiségével függ össze. Különösen Börne hatott rá, bár Heine „eltagadta azt”, s elődjéről szólva „szégyenezslopot állítja magának”. A harmadik kifogás pedig versformáinak szabálytalansága s a szabad versnek a prózához való közeledése ellen emel szót.^{3 4}

^{3 2} Sz. II. 367–371.

^{3 3} Az ezt megelőző mondat fordítása nem pontos: „A gyöngéd költői illat, a kéjmámoros természetű élet, sőt a pillanatnyi szanaság (Zerrissenheit) és önfájdalom kigúnyolása, bűrővel ragada meg mindenkit.” („Der zarte poetische Duft, das wonneberauschte Naturleben, selbst die augenblickliche Zerrissenheit und das Verspotten des eigenen Schmerzes – Alles erfasste mit Zaubergewalt.”)

^{3 4} „Versei legnagyobb része szabálytalan lábakon jár; jambus és anapästus önkényesen váltják egymást, s gyakran közel van ahhoz, hogy csak nem prosára oszlik.” A német szöveg a versszakot jellemzi, s Goethehez és a népköltészethez is viszonyít: „der grösste Theil seiner Gedichte ist in einer unregelten einzeiligen Strophe gedichtet, in welcher Jamben und Anapäste so willkührlich sich mischen, wie es etwa im Volksliede sonst Gebrauch war und wie bereits Göthe in seinem: »Da droben auf jenem Berge« u.s.w. gezeigt hatte. Solche Verse von drei oder vier Hebungen sind ächt deutsch, allein Heine verfährt mitunter so nachlässig damit, dass sie der Auflösung in Prosa ganz nahe stehen.”

De nem ez a valódi hiba: „a vers kecske nélkül is tudunk örülni a genialis gondolat és költői magyban, csak ne sértene olykor a keresett, dagályos, metszővé kényszerült fordulat [„pikantsein-sollende Wendung”] a bevezésnél. Mondák: Heine pompás szobrot vésőz, s mikor kész, bepiszkolja azt, vagy letöri az orrát és fülét. A kép *találó* [„Das Bild hat *etwas Treffendes*” (!)], s a költőnek van szerencsétlen órája, melyben neki witzén felül – vagy a mit ő ennek hisz – semmi sincs, s így igen sok szép versét *tette semmivé*” („in diesen Stunden hat er aber leider einige seiner vortrefflichen Gedichte durch solche Pointhen und Tiraden selber wieder *entstellt*”).

A magyar szöveg itt keményebb, mint az eredeti. Freiligrath esetében is tapasztalhattuk már a hangsúlyok fölerősödésének felfogásbeli távolodásra utaló jelenségét; s a műalkotás megsemmisítésének és elcsúfításának különbsége is egyenes összefüggésbe hozható a *Szemle* mű-eszményével. A kifejezett és bevezett egész, a szerves forma normarendszerének a mű egységét számon kérő logikája ellenkezik itt a deformálás gesztusával, s meggyőződéséhez híven joggal tekintheti azt – a maga nézőpontjából – a mű tönkretételének. Nodnagel egyik megjegyzése, mely szerint „eredeti költőt csak önmagából kellett megítélni”, nem érvényesül az övétől eltérő ízlés megítélésében; a *Szemle*-ben pedig, úgy tudjuk, ez a tétel nem hangzik el ilyen tételesen. A klasszicista és a romantikus elvek egyeztetésének kérdését kialakulásának folyamatában kell megvizsgálnunk; ezúttal mindössze azt a következtetést szűrhetjük le az összehasonlításból, hogy a fordító – látszólag csak árnyalatnyi változtatásokkal – a maga képére formálja át, vagy legalábbis ahhoz közelíti a bíráló eredeti szövegét.

Egyebek között ez indokolhatja fontos részletek kihagyását is, mégpedig elsősorban azokét, amelyek Heine remekműveit dicsérik. A német kritikus ezt írja pl. a *Buch der Lieder* egyes darabjairól: „Wäre hier der Raum dazu, ich könnte eine Reihe dieser Gedichte einweben, die ewig schimmernde Juwelen im Kranze der wahren Poesie bleiben und zu keiner Zeit veralten werden.” A magyar kivonat nem veszi át azokat a megjegyzéseket sem, amelyek a kötetlenebb verssor- és strófaeképek elmarasztalását ellensúlyozzák: „Bei diesen Liedern gefiel zugleich die ungemein natürliche, bisweilen selbst nachlässige Form der Strophe und des Werkes.”

Költészetének szemléleti alapjairól hangzik el azonban ott is a legtöbb ellenvetés. „Heine a jelen idő félremagyaráztában [„in *unseliger* Missdeutung der Gegenwart”] darabolta fel s pazérlá el saját dus erejét”. Modorossága önmaga ismétlésével jár, mintha tanítványai utánoznák; „az ámulást [„die schöne Illusion”] hideg elémécséggel vagy orcátlan ötletekkel” rontja el; s egyes újabb dalainak „himpellérsége [„Frivolität”], csupaszsága megbotránkoztat”. A „gúny” („Satyre”) főképp Németország ábrázolásában „gyönyörködtet és nevetésre izgat”, de „aljasság is fut el rajtok”; s „a nedély (humor)” pedig „gyakran oda viszi, hogy a szentet sem kiméli”. Csak töredékeket írt, „önmagában bevezett” munkát nem: ez az esztétikai szempontú összefoglalás; „sem vallást, sem filozófiát nem ismer, semmi elég nagy, semmi elég kicsin, mit Heine meg nem pök, ha gonosz kedve úgy hozza magával”: ez világképének és modalitásának kritikája. A gondolatmenet végül erkölcsi szembeállítások sorába torkollik: Börne „hibáiban is nagyobb jellem, mint érényeiben Heine. Börne a nép embere; Heine csak kacérkodik a néppel, mi előtte alaplag egy a csöcseléssel. (...) Börnében több férfias nemes érzet volt, mint ellenében.” A végkövetkeztetés pedig: „Heine elpazarlá nagy tehetségét; dalain kívül alig fog egyéb átmenni tőle a maradékra”.

A *Szemle* zárókommentárja sokatmondó tömörséggel idézi egy francia lap véleményét, amellyel egyúttal a cikket bevezető értéktétele kontextusát is fölvezolja: „szomorú dicsőség, mikor valamely író t pusztán csak tollaért dicsérhetni”. Ez egyszersmind arra is vall, hogy a folyóirat kritikai szellemének esztétikai autonómiára való törekvése nem kizárólagos, hanem relatív, s e fő szempontjának érvényesítésében – mint azt a *Valami a romantizmusról* c. tanulmány is összefoglalta – nem iktatja ki ízlésformájának és koncepciójának történeti alapjait és normarendszerének azokkal összefüggő egyéb követelményeit. Pontosabban: nem esztétikai értékelésének megindoklásaként él világképének axiómáival és ezekből levezetett, életbeli – elsősorban etikai – viselkedést szabályozó alapelveivel, hanem ezeknek kétségbevonását utasítja el a művészetben is.

Heine *Archiv*-beli jellemzése elsősorban azért hívhatta föl magára a figyelmet, mert a Kisfaludy-Társaság folyóiratát többszörösen érdeklő kérdéseket vetett föl, s azokra az ő felfogásához hasonló válaszokat is adott. Ilyen volt mindenekelőtt élet és irodalom kapcsolata, tehát az irányköltészetről folytatott vita egyik fő pontja, s ezzel együtt a satíra és a humor esztétikai problémaköre. Ilyen volt másrészt a „littérature moderne” modorával való összefüggés, az önismétlés, az utánzás, a sab-

lonosság ott is elmarasztalt dívata. S mint a francia és a hazai művek esetében, ezúttal is tárgyalásra került a tárgyiasítás igényével ellentétben álló, s a világfájdalommal szorosan összefüggő, a gúny határait nem ismerő „alanyi” szemlélet és önszemlélet is.

Heinéről magáról a *Szemle* más cikkeiben is többször esik szó. Dux Petőfi-fordításainak előszavából ezt a részletet idézi a kötet bírálója: „A Heineféle hanyag forma, mely Petőfinek szemére vetetik, költeményei költői belbecsét nem csökkenti tetemesben: egyébiránt e hiba újabb dolgozásaiban észrevehetőleg gyérül.”³⁵ Pulszky viszont így hasonlítja össze kettejüket: Petőfi verseinek (a *Dedk-pályám, Apám mestersége s az enyim, A világ és én, Rossz verseimről, A nap házaselete* címűekről van szó) „aljasságuk nincsen elmésség által nemesítve, mint Heine-nak néhány aljasabb költeményeiben, hol a genius szárnyalását még akkor is érezzük, mikor az sárral dobálja azon tárgyakat és személyeket, melyekről kegyelettel szoktunk szólni.”³⁶ Az *Egyéni és eszményi* pedig így említi meg: „Ha igaza volt Heine-nak valaha, igaza volt akkor, midőn azt mondá: könnyebb angyalt fösteni, mint foghúzó borbélyt, mert ennek fogyatkozásaira közember is ráismérhet.”³⁷ Az első viszonyítás – a külföldhöz szólna – menti, a második – *Az irodalom jelentősége s befolyása az életre* c. tanulmányból ismert elv jegyében – elmarasztalja Petőfi említett verseit. S távol áll az elismeréstől a Heinét idéző mondat is, épügy, mint Erdélyi későbbi írásaiban.³⁸

Herwegh *Gedichte eines Lebendigen* c. két verskötetetenek bírálata³⁹ az *Archiv* több gondolatát visszhangozza. Schiller, Uhland, Rückert és Heine bevezető jellemzése Nodnagel tanulmányának második és harmadik fejezetére utal vissza, s egyúttal a *Szemle*-ben már ismertetett német költők és Herwegh közötti összefüggésekre is rámutat;⁴⁰ a politikai költészetről szólva pedig a Freiligrathot bemutató cikk egyik alaptételét ismétli meg: „a politikai költőnek egy, vagy inkább önoldalának kell lennie, de ezen egyoldalúság még nem felszégesség, hanem örök rendű és változhatlan törekvés, minő az iránytűnek éjszakra hajlása, s mindenkor tisztán maradván az, megóvatik a pártok fekete sarától s nem osztozik az idő bűneiben.”

A versek tárgyánál fogva és a kérdés hazai aktualitásából következőleg Erdélyi a politikai élet és a költészet közötti kapcsolatáról adja elő elveit. Pártokról csak országonként lehet szó, s a haza és a nemzet eszméje fölöttük áll; így „egyiknek sincs előjoga a másik felett kizárólagos hazafiságra,

³⁵ *Ausgewählte Gedichte von Petőfi*. Sz. I. 293.

³⁶ *Petőfi Sándor összes költeményei*. Sz. I. 297.

³⁷ Sz. II. 377.

³⁸ „Ha Heine, mondja egy német író, úgy tudá vala mint én, hogy Kantnak mindig utána vitte az esernyőt inasa, nagyobb lármát csinál vele, mint Kant a tiszta ész bírálatával” (*A hazai bölcsészet jelene*. In: *FEI* 73.). Vö. Sz. II. 370.: „Nyolcszor ment ő alá s fel ott, és ha homályos volt az idő, vagy terhes felhők esőt hirdettek, láták hogy szolgálja, az öreg Lampe, aggódva járkál utána, hosszú esernyővel hóna alatt, mint képe a gondviselésnek». De a kanti philosophia mélységéről Heine mit sem látszik tudni. Természet szerint, ki annyira függ a külsőségen, bezárul szeme a belső életnek, és fogadni mernék, mond sz., Heine, ha úgy tudta volna mint én, hogy Kant a poloskák szaporodását a világosság befolyásának tulajdonítá, miért tudtával soha sem volt szabad fölnyitni háló szobája ablaktábláit: többet szólt volna erről, mint bíráló bölcsészetről.”

L. még *FEI* 140.: „Heine, ki csúfot üzött, ha szeszélye úgy hozta magával, Kantból, Hegelből, önmagából és mindenikből, tudott érthető lenni bölcsészeti dolgokban.” Börneről és Heinéről pedig egyebek között ezt írja *En, a forma és a próza* c. vitacikkében: „Munkásságuk valamely szívelgő politikai térre volt irányulva, oltárt emelvén sokképen a francia élet és ízlésnek, melynek áldozatából csak a füst ment saját nemzetükre. (.) Egyébként ők csak vegyíteni akartak a német elembe a franciából. (.) Igaztalanság többre becsültetniök, mint ahogy magok is elégnék látták” (uo. 669.).

³⁹ Sz. II. 33–36; 55–58.

⁴⁰ „Az a nemes pathos, mely Schiller nemzeti értelmű, szabadsághevű dalait jellemzi, az uhlandi kedélyes unszólások a német nemzet régi jó igazaiért, a Rückert páncélos sonettei, miket napoleoni időkben népe gyalázatára vagy inkább a franciák elleni lelkesítésére irt, a heinei nedély és gúny, mind azon alapeszmére vihetők vissza, melyre a Herwegh költészete; de a különbség egyedül akkor tetszik föl valamennyi között, ha észrevettük, mint hajtának azok ki ugyanegy törzsokról.” (Sz. II. 33.)

meddig ez az *érzékekben* marad". A gyakorlati cselekvés különböző – „szabad.” vagy „nem szabad-elmű” – akaratában azonban „a költői elem helyét politikai alkalmazkodás foglalja el”, s a költőknek „alábocsátkozni a részletességre, annyi volna, mint arról írniok: burgonyát vagy kukoricát kelljen-e természetni.” Lamartine szavai világítják meg ezt: „a költészet eszme, a politika tény; a mennyiben az eszme felül van a tényen, annyiban a költészet is felül a politikán.” A politikai költészet mint terminus is „szerencsétlen”, ha „a hazafiság és a nemzet dicsősége” nem legfőbb érdeke; „a mit jobb és bal oldal nevezet alatt értünk a politikai életben, igen alacson eszme költőnek”. Ha ő valamelyikhez is föltétlenül csatlakozik, „megfeledezett állásáról, vagy eladta magát külsőségnek, mikor hizelgő leszen, (...) s legfőjebb is nagy száju pártvezért vagy hatalmast fogad el főnökeül, mint az eszmének látható helyettesét.” Mindazonáltal, a költőnek „részt kell venni az idő mozgalmában a maga méltósága szerint, tekintvén úgy az embert, mint eszközt a haza dicsőségére: de pártot, mely emberekből, az elvek gyarló szolgálóból áll, soha nem istenleni.”

Ez, Erdélyi szerint, a politikai költészet „tisztá felfogása”, s ettől távolodott el Herwegh, ellentétben a francia költőkkel, akiket „soha sem volt eszében sem közönségnek sem criticának politikai pártok elvei után ítélgetni”. Heinétől is az különbözteti meg e szempontból, hogy ő „nemzeti érdeken volt szabadelmű”; Herwegh viszont már csak a „*felekezeti* szabadelműség” híve, s „nem hagyta magát zavartatni a költőség igényei által”.

Lírája tudatosan egyhangú; eredetisége pedig abban áll, hogy „határozottság mellett eszmedusabb, mélyebb és átáljában szónokibb”, mint a többiek. Retorikája – amelyet Nodnagel Geibel-bíráta is hangsúlyozott – „verseinek oly erőt ad, mintha élő szó volnának”. A nemzet egységéért lép föl, de olykor e téren is tulsásokba esik; váratlan fordulataival „nevetségesig megy”, s pusztá szójátékokat, „fattyú kihajtású”, csak „élce kedveért” írt verseket is kiad. Költészetének egyik fő veszélye az a „hamis pathos”, amelyből az *Archiv* Freiligrath-portréja is óvott. *Frihlingslied* c. verse „már nem költészet”, s „nem is szónoklat; ez valódi szeszély, meglehet genialis szeszély, mihez képest a mi nézetünk igen szűkkörű, de azért mégis szeszély, még pedig lázas ember szeszélye, ki fálnak megy s ajtó helyett ablakot használ. Korcsosulása ez Herwegh igaz beszédű, egyenes modorának” – így Erdélyi ítélete.

Ennek szempontjai szorosan kapcsolódnak irodalomszemléletének és kritikai normáinak rendszeréhez; megjegyzéseit tehát nem külön-külön és önmagukban, hanem csakis e rendszer belső összefüggéseit szem előtt tartva lehet értelmeznünk. Erdélyi és *Szemléje* korántsem zárkózik el korának időszerű problémáitól. Politika és szépirodalom viszonyáról vallott nézeteikre vonatkozólag fontos adalék az is, amit Vahot Imre *Országgyűlési Almanachjáról* tudósítva mond: azt a kívánságát fejezi ki, hogy ez a vállalkozás „adjon némi emelkedést a nálunk igen alásúlyedt almanach-irodalomnak. Nincs mező, melyen annyi serkentő és gyönyörködtetőt lehetne összearatni, mint az országgyűlés terenumán. – Itt pezseg politikánk a poesisban, poesisunk a politikában; innen lehet egyszer igazán elevenére tapintani a nemzetnek; innen kaphatni hevenyében az eszmét, a lelkesedést, sőt ama nemes fölhevülést, mely költők ajkain jóslásig magasul, és együttbeszél a jövővel.”⁴¹

Politika mint ihlet tehát nemzeti politikát jelent itt az irodalom, a *Szemle* értelmezésében: nemzeti irodalom számára; ez a kettő között az ideális kölcsönhatás egyedüli és egyben szükséges érintkező pontja. Az irodalom jelentősége s befolyása az életre c. cikkfordítás egyik központi gondolata is ez, s egyúttal Freiligrath korai állásfoglalására emlékeztet, Herwegh meggyőződésével ellentétben. A nemzeti önismeret, mint az irodalom tárgyi alapja és feltétele; az eredeti önkifejezés, mint annak megnyilatkozási formája; s az irodalomnak a legmagasabb esztétikai szintre emelése, e program betetőzéseként: ez a nemzeti politika és az irodalom közötti kapcsolat lényege a *Szemle* gondolatrendszerében. Ennek az eszménynek a védelmében tiltakozott a „középszerű, politikai vegyületű darabok” közönségsikere ellen,⁴² s válaszolt így a divatlapok bíráló megjegyzéseire: „minket politikai sympathiák után józanul meg nem ítélhetni”.⁴³

⁴¹ *Értesítő*. Sz. II. 335.

⁴² *Az angol költészet*. Sz. I. 63.

⁴³ *A három divatlapról*. Sz. I. 304.

LA REVUE HONGROISE DES BELLES-LETTRES (MAGYAR SZÉPIRODALMI SZEMLE)
ET LA POÉSIE ALLEMANDE

Tendance à l'autonomie esthétique et mise en relief de l'analyse comparée, esprit systématique et solidité de la réflexion: ce sont les principes fondamentaux qui déterminent le programme de cet hebdomadaire, chapitre important de l'évolution de la critique littéraire hongroise. Publiée en 1847 et rédigée par János Erdélyi, la revue apporte sa contribution au perfectionnement des idées et des méthodes théoriques sur l'art européen, contexte organique de la littérature nationale dont elle s'engage entièrement. En créant une synthèse entre les traditions classicistes et romantiques, elle se prononce pour un goût dont les normes se dessinent nettement dans les articles traitant la littérature universelle.

Ayant défini les critères cohérents du "roman dramatique", elle lui oppose les inconséquences des extrémités du mélodrame français. Au sujet de la poésie lyrique – et surtout allemande – elle se propose d'analyser les correspondances entre l'art et la vie actuelle. La littérature, avertit-elle, doit se garder de la prédominance des inspirations extérieures, voire politiques, menaçant l'authenticité et l'unité organique de l'expression poétique.

Freiligrath, Geibel et Heine sont présentés à partir d'une étude d'une revue allemande (Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen). La confrontation du texte original avec la traduction nous permet de tirer des conclusions relatives à la différence des accents de l'interprétation aussi bien qu'à la formation des termes techniques hongrois. La critique donnée sur la poésie de Heine est ambiguë: l'appréciation du talent s'y formule avec des réserves esthétiques et morales, preuves d'une certaine relativité de la conception de l'immanence. L'essai sur Herwegh, écrit par le rédacteur, aborde le problème thématique des discussions des différents partis politiques, inférieurs aux intérêts collectifs du pays et de la nation. "C'est en gardant sa dignité que le poète doit participer aux mouvements du temps" – voici le point d'aboutissement de cette réflexion.

